

Formáli

Skýrsla þessi er unnin fyrir félagsmálaráðuneytið af Blindrafélaginu, samtökum blindra og sjónskertra á Íslandi, hér eftir nefnt Blindrafélagið og Þjónustu og þekkingarmiðstöð blindra, sjónskertra og einstaklinga með samþætta sjón- og heyrnarskerðingu, hér eftir nefnt ÞPM. Greint verður frá því hvernig staðið hefur verið að þjálfun, fjármögnun og úthlutun á leiðsöguhundum. Einnig verða settar fram tillögur að skipulagi og fjármögnun á leiðsöguhundum fyrir árin 2020 til ársins 2030.

Eftirtaldir starfsmenn ÞPM komu að gerð skýrslunnar: Vala Jóna Garðarsdóttir, fagstjóri og adl- og umferliskennari, Björk Arnardóttir, ráðgjafi og hundaðjálfi og Halldór Sævar Guðbergsson, fagstjóri og ráðgjafi. Frá Blindrafélaginu komu þeir Kristinn Halldór Einarsson, framkvæmdastjóri og Sigþór U. Hallfreðsson, formaður. Uppsetning og frágangur skýrslunnar var unninn af Friðriki Steini Friðrikssyni, starfsmanni Blindrafélagsins.

Inngangur

Áratugahefð er fyrir því að blindir og sjónskertir nánast um allan heim hafi nýtt sér hunda í daglegu lífi til að komast milli staða. Þessir vinnuhundar eru nefndir leiðsöguhundar í dag en hér á árum áður var talað um blindrahunda. Í dag eru starfandi átta leiðsöguhundar á Íslandi, fimm hundar koma frá Svíþjóð fullþjálfaðir og þrír eru fæddir og þjálfaðir hér á landi. Í dag er brýn þörf á að búa til framkvæmdaáætlun varðandi kaup og skipulagningu á leiðsöguhundum hér á landi. Mikilvægt er að ÞPM, Blindrafélagið og Félagsmálaráðuneytið setji fram sameiginlega stefnu um uppbyggingu og framkvæmd leiðsöguhundaverkefnis til langs tíma til að vel takist til og fjármunir nýtist sem best. Í þessari skýrslu er sett fram áætlun til tíu ára frá 2020 til ársins 2030. Farið er yfir hvernig hefur gengið síðustu ár að festa leiðsöguhunda í sessi sem umferlishjálpartæki hér á landi. Einnig er nauðsynlegt að fjalla um þjálfun, ræktun og notagildi leiðsöguhunda svo lesendur átti sig á umfangi og þeirri miklu vinnu sem fram fer áður en leiðsöguhundur getur tekið til starfa.

Þjálfun og ræktun leiðsöguhunda

Á Norðurlöndum hefur mest verið notast við ýmsar tegundir vinnuhunda og er þar Labrador Retriever algengastur. Einnig hafa verið notaðar aðrar tegundir eins og German Shepherd, King Poodle og Golden Retriever en mestu máli skiptir að finna hunda sem henta hverjum og einum notanda og hafa afl, burði og geðslag til að valda verkefninu.

Flest lönd leita til ræktunar- og þjálfunarstöðva til að finna hunda við hæfi. Þar hafa hundar verið ræktaðir í áraraðir til að ná fram réttri blöndu af heilbrigði, geðslagi og vinnugetu til að sinna þessu mikilvæga hlutverki. Hvolparnir fæðast þá á ræktunarstöðvunum og eru þar til átta vikna aldurs. Frá átta vikna aldri og til tæplega eins árs er hvolpunum komið fyrir á fósturheimilum þar sem þeir alast upp

með fjölskyldum og læra að vera inn á heimili. Fósturfjölskyldur þurfa að fara eftir ákveðnum reglum í umgengni sinni við hundana og eru undir eftirliti og handleiðslu hundapjálfa á því tímabili. Við eins árs aldur hefst hin eiginlega þjálfun sem stendur yfir í um ár og er hundinum þá m.a. kennd hlýðni, umhverfisþjálfun og að ferðast um umhverfi og annað með notanda sínum. Hundarnir eru skoðaðir ítarlega af dýralækni áður en þjálfunin hefst auk þess sem þeir fara í gegnum skapgerðarmat sem framkvæmt er af hundapjálfa.

Þeir hundar sem komast í gegnum leiðsöguhundapjálfun og standast þau próf sem lögð eru fyrir þá eru þá tilbúnir til að fara til notenda og hefja það sem kallað er „samþjálfun“. Þar eru hundur og notandi slípuð saman og notandanum kennt að nota hundinn. Sú þjálfun tekur að jafnaði 4 vikur en miðast að stöðu og getu notanda og hunds.

Hvað gera leiðsöguhundar?

Leiðsöguhundar aðstoða blinda og sjónskerta einstaklinga við að komast leiðar sinnar á öruggan og sjálfstæðan hátt. Leiðsöguhundurinn er sérþjálfaður í því að:

- forðast hindranir á gönguleið, bæði á jörðu og í höfuðhæð (t.d. trjágreinar og skilti).
- hindra að notandinn hrasi um vegkanta eða tröppur.
- stöðva við öll gatnamót.
- fara yfir umferðargötur á öruggan hátt með því að forðast að ganga í veg fyrir bíla og önnur farartæki.
- fylgja fjölda fyrirmæla sem notandinn gefur.
- finna staura við gangbrautir, bekki og laus sæti í biðstofum.
- sækja hluti sem notandi missir.

Rétt eins og hvíti stafurinn er leiðsöguhundur skilgreindur sem hjálpartæki í umferli. Ákvarðanir um hvert skal farið eru alfarið í höndum notandans sem stýrir hundinum. Notandinn er í stöðugu sambandi við hundinn til þess að stýra ferðinni að áfangastað. Þess vegna er nauðsynlegt að notandinn sé vel áttaður í umhverfinu sem gengið er um, viti hvar hann er og hvert skuli haldið.

Leiðsöguhundar á Íslandi fortíð

Það er gaman að segja frá því að fyrsti starfandi leiðsöguhundur á Íslandi, Tiggy, kom til landsins frá Danmörku fyrir tilstilli Lionsklúbbs Reykjavíkur árið 1957. Það gefur augaleið að aðstæður hafa verið frumlegar á þessum tíma og ekki til þekking á landinu til að viðhalda þjálfun tókunnar og stuðningur fyrir notandann var lítill sem enginn. Tiggy var flutt til landsins í búi með flugi og fylgdu skipanir með á blaði á dönsku, sem ekki teldist boðlegt í dag. Tiggy deyr 1962.

Margir áratugir liðu áður en næsti leiðsöguhundur tók til starfa á eftir Tiggy. Árið 1999 tók leiðsöguhundurinn Erró til starfa þ.e. í lok síðustu aldar. Hundurinn var fæddur hér á landi og þjálfaður af hundabjálfa.

Á níunda áratug síðustu aldar var umræða innan Blindrafélagsins um leiðsöguhundamál. Meðal annars var starfandi nefnd um leiðsöguhunda sem skoðaði þessi mál frá mörgum sjónarhornum.

Tiggy

Hverjar voru ástæður þess að enginn leiðsöguhundur starfaði á Íslandi frá árinu 1962 til ársins 1999? Hér má telja margt til en við skulum nefna nokkur atriði:

- á síðustu öld var Blindrafélagið og ríkisvaldið upptekið af að tryggja grunnþjónustu við blinda og sjónskerta svo sem menntun, búsetu og aðra nauðsynlega þjónustu svo hópurinn gæti tekið virkan þátt í samfélaginu.
- Lítill hundamenning var til staðar á Íslandi og sérstaklega í borgum og bæjum. Hundar áttu heima í sveitum landsins.
- Lítill sem engin reynsla eða þekking var til á þjálfun og notkun hér á landi.

Það vakti athygli að þegar Erró leiðsöguhundur tók til starfa var einungis einn blindur einstaklingur tilbúinn að stíga það skref að fá sér leiðsöguhund en það átti eftir að breytast á nýrri öld. Erró var kostaður að stóru leyti af heilbrigðisráðuneytinu og Blindrafélaginu.

Árið 2006 fór Blindrafélagið í samstarf við Heilbrigðisráðuneytið og gerður var fjögurra ára samningur um að Blindrafélagið myndi kaupa fjóra hunda frá Noregi árið 2008 og ráðuneytið myndi borga 2 milljónir á ári í fjögur ár fyrir hundana og þjálfun þeirra. Gengið var út frá því að ráðuneytið borgaði helming í kaupverði hundanna á móti Blindrafélaginu og allur annar kostnaður t.d. sóttkví yrði greiddur af Blindrafélaginu. Það var svo á vormánuðum árið 2008 að leiðsöguhundarnir Elan, Exo, Exit og Asíta tóku til starfa hjá notendum sínum.

Árið 2010 ákvað ÞPM að taka yfir ábyrgð á leiðsöguhundaverkefninu og notendur stofnunarinnar gátu formlega sótt um leiðsöguhund sem hjálpartæki. Fjármögnun og kaup á hundum hefur alfarið verið í höndum Blindrafélagsins. Fjármögnunin fer fram með fjáröflunum t.d. með sölu á hundadagatölum og einnig hefur Lionshreyfingin á Íslandi tvívegis selt Rauðu fjöðrina til styrktar leiðsöguhundaverkefninu árið 2009 og 2015. ÞPM hefur lagt til eitt stöðugildi hundabjálfa til að halda utan um verkefnið og hefur fjármagn til þess verið tekið af fastri fjárveitingu stofnunarinnar.

Allir hundarnir fjórir sem komu frá Noregi hafa lokið starfsævi sinni og nýir hundar hafa leyst þá af hólmi. Árið 2013 tók Sebastian til starfa, 2015 kom Bono, 2016 Sören og Oliver, þeir voru fullþjálfaðir í Svíþjóð og 2017 kom Skuggi. Í lok árs 2018 komu Gaur, Laban og Lubbi frá Svíþjóð fullþjálfaðir og eru þeir allir komnir í vinnu hjá notendum sínum. Allir hundarnir eru enn við störf. Gert er ráð fyrir að Blindrafélagið flytji inn tvo hunda árið 2019, sennilega frá Svíþjóð.

Reynsla síðustu ára

Mikið vatn hefur runnið til sjávar síðan 2008 þegar fjórir leiðsöguhundar komu hingað frá Noregi. ÞPM og Blindrafélagið hafa unnið náið saman til að festa leiðsöguhunda í sessi á Íslandi og hefur mikið og gott kynningarstarf átt sér stað við að kynna leiðsöguhunda meðal almennings. Það er mat skýrsluhöfunda að almenningur sé vel upplýstur um notagildi og hlutverk leiðsöguhunda þó alltaf megi gera betur í kynningarstarfi. Notendur lenda sjaldan í því að vera hafnað við að mæta með leiðsöguhund á opinbera staði. Stundum koma einhverjar athugasemdir en oftast er hægt að leiðrétta málið með útskýringum.

Leiðsöguhundar hafa sömu stöðu og margir vinnuhundar s.s. lögregluhundar og björgunarahundar þ.e. þeir mega fara um allt. Hinsvegar geta stofnanir s.s. sjúkrahús fært rök fyrir því hvers vegna leiðsöguhundum er takmarkaður aðgangur að stofnuninni. Skýrsluhöfundar hafa vitneskju um að leiðsöguhundi hefur t.d. verið heimilt að fara inn á gjörgæslu á Landspítala háskólasjúkrahúsi eftir að starfsfólk framkvæmdi áhættumat og mat það óhætt. Þetta dæmi sýnir okkur að leiðsöguhundar geta nánast verið alls staðar án þess að það hafi áhrif á annað fólk.

Frá árinu 2008 hefur Blindrafélagið og ÞPM flutt inn 9 hunda í það heila frá Noregi og Svíþjóð. Þeir hafa komið fullþjálfaðir til landsins og gengið undir ítarlegar læknisskoðanir erlendis og hérlandis og ekki hafa komið fram neinir smitsjúkdómar. Það hefur haft veruleg áhrif á hundana og þjálfun þeirra að þeir hafa þurft að fara í fjögurra vikna sóttkví áður en þjálfun með notanda getur hafist.

Það segir sig sjálft að hundar sem hafa verið þjálfaðir í 9-12 mánuði til að þjóna ákveðnu hlutverki hafa ekki gott af því að vera í fjögurra vikna einangrun frá þjálfara sínum. Þó hægt sé að vinna með þessa stöðu, er hún óæskileg.

Skýrsluhöfundum er kunnugt um að danskur sérfræðingur var fenginn til að gera nýtt áhættumat á innflutningi á dýrum en eftir því sem við best vitum hefur ekki fengist niðurstaða úr þeirri úttekt. Ísland er eina landið í Evrópu sem er með svona strangar reglur hvað varðar sóttkví þegar kemur að leiðsöguhundum. Fjölmargir erlendis leiðsöguhundanotendur sem hafa átt leið til landsins vegna vinnu sinnar eða sem ferðamenn hafa óskað eftir því að taka hjálpartækið sitt þ.e. leiðsöguhund til landsins en það hefur ekki verið hægt vegna þessara takmarkana. Árið 2015 hélt Blindrafélagið Norræna ráðstefnu hér á landi þar sem 30 þátttakendur mættu frá Norðurlöndum. Tíu af þeim eiga leiðsöguhund sem þeir gátu ekki tekið með sér til landsins. Einungis 2 þátttakendur á ráðstefnunni gátu mætt með hundana sína vegna þess að þeir voru búsettir á Íslandi.

Sama staða kom upp þegar norrænu Blindrasamtökin héldu samráðsfund sinn hér á landi í apríl 2018, í framhaldi af fundinum var Atvinnuvega- og nýsköpunarráðuneytinu sent bréf til að árétta hversu mikið óhagræði þetta fyrirkomulag skapaði leiðsöguhundanotendum.

Árið 2020 stendur Blindrafélagið fyrir alheimsráðstefnu í Hörpu um arfgenga sjónhimnusjúkdóma. Gert er ráð fyrir að nokkur hundruð gestir komi til landsins og má leiða líkur að því að fjölmargir þeirra vildu hafa með sér hjálpartækið leiðsöguhund.

Árið 2010 var það mikilvæga skref stigið að félagsmálaráðuneytið samþykkti að úthlutun leiðsöguhunda færi undir hjálpartækjalista ÞPM. Alls staðar á Norðurlöndum og víða í Evrópu eru leiðsöguhundar skilgreindir sem hjálpartæki fyrir blinda og sjónskerta. Opinberir aðilar, ýmist ríki eða sveitarfélög hafa þær skyldur að tryggja nægilegt framboð af hundum og sinna úthlutun og eftirliti hjálpartækjanna.

Frá 2010 hefur ÞPM verið með starfsmann í fullu starfi sem hefur séð um þjálfun og að finna efnilega hvolpa, þjálf, samþjálf hund og notanda og sinna eftirliti svo eitthvað sé nefnt. Þumalputtareglan er sú að einn þjálfari sem er í fullu starfi sem hundabþjálfari getur ekki verið með meira en 2 hunda í þjálfun í einu á sama tíma. Því gefur auga leið að ekki er hægt að leggja það á eina manneskju að annast alla þá þætti sem nefndir voru áður og vera með hundana 24 tíma sólahrings alla daga ársins. Það hefur einnig komið í ljós að markaðurinn hér á landi til að finna hæfa hvolpa til að vera leiðsöguhundar er mjög lítill. Erlendis eru starfandi sér ræktanir sem hafa verið starfandi í áratugi í þeim tilgangi að rækta leiðsöguhunda. Við teljum því að mun vænlegra sé að kaupa hvolpa eða fullþjálfaða hunda erlendis frá. Á síðustu árum hafa verið til staðar tveir hundabþjálfarar sem hafa þjálfað og skilað af sér 4 leiðsöguhundum, þrátt fyrir að erfitt hafi verið að fá góðan efnivið.

Almennt má segja að þeir einstaklingar sem fengið hafa leiðsöguhund sem hjálpartæki séu mjög ánægðir með þá reynslu. Fjöldi blaða og sjónvarpsviðtala bera vitni um það. Það er stórt skref að taka þá ákvörðun að sækja um leiðsöguhund. Einstaklingarnir hafa velt þessum möguleika fyrir sér í langan tíma og átt spjall og ráðleggingar við sérfræðinga áður en lokaákvörðun er tekin um að sækja um hund. Ferlið er langt og strangt sem hefst á því að viðkomandi sækir formlega um hjálpartækið hjá ÞPM og skilar inn læknisvottorði. Síðan þarf viðkomandi að sækja um 4ra daga námskeið um meðhöndlun og notagildi leiðsöguhunda. Síðan fer viðkomandi á biðlista eftir því að fá hund sem getur tekið nokkur ár, fer eftir ýmsu sem ekki verður rakið hér.

Fimm formlegar umsóknir um leiðsöguhund bíða nú afgreiðslu. Blindrafélagið gerir skoðanakönnun á tveggja til þriggja ára fresti meðal félagsmanna sinna um ýmsa þætti sem snúa að þjónustu við blinda og sjónskerta. M.a. er spurt hvort viðkomandi sé spenntur fyrir að fá leiðsöguhund í nánustu framtíð. Í síðustu könnun sem gerð var haustið 2018 voru 36 félagsmenn sem sáu það sem raunhæfan kost að fá leiðsöguhund í nánustu framtíð. Ef við horfum til Noregs og berum það saman við Ísland ættu að vera starfandi 20 leiðsöguhundar á hverjum tíma. Í kaflanum hér á eftir munu skýrsluhöfundar setja fram punkta sem geta verið leiðarljós til þess að við náum þessu markmiði 2030.

Framtíðarsýn 2020-2030

- Lagt er til að jafnaði verði tveir fullþjálfaðir leiðsöguhundar keyptir á hverju ári frá 2020-2030
- Gert er ráð fyrir að hver hundur kosti kr. 6.000.000. Þegar skoðuð eru kaup leiðsöguhunda síðustu ára hafa hundarnir kostað frá kr. 5.000.000 upp í kr. 9.000.000. Það sem getur haft áhrif á verð hundana er m.a. gengi íslensku krónunnar, framboð, eftirspurn og sóttkví.
- Blindrafélagið annast kaup og flutning á hundunum ef með þarf í samráði og samvinnu við starfsfólk ÞPM.
- Félagsmálaráðuneytið úthlutar Blindrafélaginu kr 6.000.000 í janúar á árunum 2020-2030 til kaups á einum hundi.
- Blindrafélagið skuldbindur sig til að fjármagna kaup á einum hundi á sama tímabili með fjáröflunum.
- ÞPM í samstarfi við Blindrafélagið stendur fyrir nýliðanámskeiði að minnsta kosti á tveggja ára fresti og oftár ef þörf þykir.
- ÞPM heldur áfram utan um umsóknir, úthlutanir og eftirlit með notendum og hundum.
- Félagsmálaráðuneytið tryggir eitt stöðugildi hundapjálfa/ umferliskennara hjá ÞPM í fjárlögum.

- Þrýst verði á opinbera aðila um reglur um sóttkví varðandi leiðsöguhunda bæði varðandi innflutning á nýjum hundum, þegar íslenskir notendur fara erlendis og eins þegar erlendir leiðsöguhundanotendur koma til landsins.

Lokaorð

Í þessari skýrslu hefur verið farið yfir störf leiðsöguhunda á Íslandi frá miðri síðustu öld. Ljóst er að við erum talsvert á eftir nágrannalöndum okkar við að nýta hunda við að leiðsegja blindu og sjónskertu fólki en síðustu ár hafa verið stigin jákvæð og mikilvæg skref. Nú er afar brýnt að festa leiðsöguhunda markvisst í sessi á Íslandi. Síðustu ár hafa einkennst af átaksverkefnum til að mæta brýnni þörf og hafa 1-4 hundar fengist með fjáröflunum. Alls staðar á Norðurlöndum er það hið opinbera, annað hvort ríki eða sveitarfélög sem kaupa hunda af hundaræktendum og þjálfurum. Í þessari skýrslu er lagt til að næstu 10 ár verði ábyrgð fjármögnunar 50% hjá ríkinu og 50% hjá Blindrafélaginu. Það er von skýrsluhöfunda að skýrslan gefi glögga mynd af stöðunni á Íslandi og vel verði tekið í tillögur okkar.

